

Land og By

Et essay om udviklingstendenser også
for kirkegårdene

Leif Arffmann, provst, Vejle Provsti

Når vi stiller spørgsmålet: "Hvad er Kirkegårdskultur"? varer det ikke længe, før diskussionen blandt kirkegårdskyndige kommer til at handle om forskellen mellem land og by. Et synspunkt vil således være: "Hvorfor skal byens nyskabelser komme herud på landet?"

Derved nærmer vi os umærkeligt en ganske afgørende skelnen i vores kulturdebat, idet forskellen mellem land og by har spillet en overordentlig stor rolle gennem hele den europæiske kulturhistorie. Dette vil blive belyst i det følgende ved at beskrive nogle udviklingstendenser af teologisk og idehistorisk art.

Idyllen på landet

Når man arbejder skiftevis med land- og byanliggender, kan man næppe undgå at gøre sig overvejelser om disse forskelle. Hvad er forskellen? Og hvorledes er det muligt at holde sammen på et samfund, hvis der er en forskel? De fleste resultater viser også, at forskellen ikke er stor, idet mobiliteten i samfundet kommer ind som en væsentlig faktor. Det er da også noget, der kan findes i ganske omfangsrige rapporter om eksempelvis udviklingen i land- og bykommuner. Her kan man f. eks. læse, at "Alt i alt synes resultaterne at bekræfte den tendens, som blev beskrevet ovenfor: Pendling er blevet mere udbredt, fordi folk hellere vil bo uden for byerne og pendle til deres arbejde, end de vil flytte tættere på deres arbejde. Og derfor er det blevet muligt for nogle kommuner at opretholde en økonomisk bæredygtighed, selv om aktiviteten her er relativt lav." (Knud Kristensen, Bornholms Forskningscenter, www.akf.dk/nyt/6knud.htm).

Den landlige idyl er således til stede, fordi bymennesket er i stand til at bevæge sig fra sit arbejde i byen

hurtigt ud på landet - til boligen, der i sig selv indeholder en værdi, fordi den er beliggende udenfor byen, i de landlige omgivelser - i idyllen måske.
Men hvor stammer opfattelsen af denne idyl fra?

Adam og Eva

Ser vi på de bibelske beretninger, så finder vi i Skabelsesberetningerne en landlig idyl, det er landbrugssamfundet, der sætter dagsordenen, idet "der var ingen mennesker til at dyrke agerjorden, men en kilde brød frem af jorden og vandede hele agerjorden". (1. Mosebog 2,5f). Jorden er da også det materiale, Adam formes af (v.7).

Læser vi videre i 1. Mosebog, fornemmer vi da også, at bykulturen betragtes med skepsis, Babelstårnet (kap.11) må betragtes som et byfænomen, hvor mennesker søger at gøre sig selv til guder og derved bringe uorden i den orden, som landbrugssamfundet stod inde for.

Men igennem Det gamle Testamente finder læseren hurtigt ud af, at livet udenfor bykulturen også i bogstavelig forstand kan være en ørkenvandring. De israelitiske stammer bosætter sig i Det forjættede Land, og dermed er bykulturen lanceret som et gode. For den religiøse og politiske centralisering, i kamp mod de mange kanaanæiske lokalguddomme og stammer, medfører, at det bliver nødvendigt at have eet kultsted, og eet politisk centrum, Jerusalem, og derved opnår Jerusalem den centrale placering, som peger helt frem til vores egen tid. Gud skal dyrkes eet sted og det sted er Jerusalem. Gud kommer derved til at skabe sin tilsynekomst i Jerusalem. Det er her, det hele foregår.

I Nazareth - i trange kår

I Det nye Testamente mærkes en kraftig distance til bykulturen. Det er en distance, som også findes allerede hos flere af de gammeltestamentlige profeter, der hudfletter den selvoptagethed og selviskhed, bymennesket lægger for dagen, og som går ud over de svage i samfundet.

Denne bykultur var fremherskende i hele det hellenistiske område, i hele Middelhavsområdet, båret oppe af den stærke magtkoncentration i storbyen Rom.

Det er da heller ikke tilfældigt, at den kraftige kritik af dele af bykulturen stammer fra en lille landsby i det halvhedenske Gallilæa, nemlig Nazareth. Herfra kommer Jesus, og han vender sig mod den officielle gudsdyrkelse i Jerusalem, bykulturen har spillet fallit, bymenneskene må se i øjnene, at livet i byen fører til fordærv, ja byen indeholder rent djævelske elementer, idet penge, magt og indflydelse spiller en større rolle end gudsforholdet. Derved kunne det antages, at det ville være mere gudvelbehageligt at leve udenfor byen. Det kom til at give sig selv, idet Jerusalem blev ødelagt af romerske soldater år 70 e.Kr. Dermed blev det næsten foregrebet, at den romerske bykultur nogle århundreder senere styrtede i grus, da Romerriket bukede under for folkevandringsbølgerne.

Men i mange traditioner levede fortsat forestillingen om byen, som det velordnede, af Gud selv indstiftede idealsamfund, ja i Johannes Åbenbaring (kap. 21) tales der således om Det Nye Jerusalem, den by, der ved tidernes ende kommer ned fra Gud, og her er lyksaligheden til stede. Her er guldbelagte fortøve og bymur belagt med ædelstene o.s.v.

Byen sejrer sig til døde

Der kan i løbet af den europæiske historie findes flere op- og nedgangsperioder for henholdsvis by- og landkulturen. Og der kan findes mange eksempler på, at byboen betragter landboeren med dyb skepsis - og omvendt. Det er ganske forståeligt, men det er interessant at lægge mærke til, at den kolossale vandring fra land til by i slutningen af 1900-tallet ikke efterfølges af en tilsvarende entydig lovprisning af bykulturen.

Tværtimod.

Dette hænger utvivlsomt sammen med romantikkens opfattelse af forholdet mellem land og by. Her er bykulturen blevet tvivlsom. Skal mennesket ånde frit, skal det ske udenfor byporten. Det er just den opfattelse, vi finder i mange af de mest kendte stykker litteratur fra den tid, ikke mindst i den danske sangskat. Når jeg har sorg i sinde, skal jeg forlade byen og gå ud i naturen, for derude vil jeg finde et eller andet væsentligt.

Denne romantiske tanke, finder vi bl.a. udfoldet hos Adam Oehlenschläger, hvorfor Aladdin da også må gå udenfor byen Isphahan for at finde hulen, og i "Sct.

Hans Aftens Spil" må selskabet også bevæge sig udenfor byen, om end kun til Dyrehavsbakken, men tanken fortsætter hos bl.a. Johs. Jørgensen, der i 1891 taler om "den frihed som vi savner bag byens mur og tag, på åben mark vi favner en solglad junidag".

Dertil kommer, at befolkningskoncentrationen i byen havde følgevirkninger som kriminalitet, og de dårlige sundhedsmæssige forhold medførte epidemier m.v. Det var derfor ikke overraskende, at alskens ondskab ofte blev betragtet som havende hjemme i byen.

Hvordan så landet ud?

Men inden vandringerne fra land til by fandt sted, var der sket en befolkningstilvækst overalt i Danmark. I løbet af det 19. århundrede begyndte den danske befolkning at vokse kraftigt. Landboreformerne begyndte efterhånden at sætte sig spor, og i løbet af århundredets første halvdel blev bondestanden en magtfaktor, drevet frem af økonomisk og åndelig fremgang.

I 1859 malede Fredrik Vermehren billedet "En sædemand". Det blev et af de mest yndede sofastykker i Danmark. Vermehren havde imidlertid store problemer med at finde en egnet model. Fra hans dagbøger ved vi, at han drog rundt på Midtjylland for at finde unge karle, der kunne være egnede, men de havde alle mulige skavanker, var sølle at se på og kunne slet ikke leve op til den forestilling, maleren havde om sædemanden. Til sidst fandt Vermehren én, der havde været husar, og på husarkasernen havde lært, hvordan man førte sig frem.

Den rene idyl var der således ikke tale om.

Der måtte være bedre forhold at finde et andet sted - hvorhenne? - I byen.

Bymennesket Grundtvig

Grundtvig hentede megen af sin digteriske inspiration fra barndommens oplevelser på landet. Derfor kan han tale om "bondeblomst i landsbyhave", og tale om "mens som barn på landet jeg var hjemme...". Men digteren boede nu engang i byen. Og derfra bevægede han sig nødt. I en erindring om Grundtvig skriver Marie

Blom således (Minder fra gl. Grundtvigske Hjem s.19f): "Han var jo høj og kraftigt bygget, men påfaldende bleg, hvilket jo ikke var sært, ti i disse År var der vist mange Uger, hvor hans eneste Gang i fri Luft var den korte Gang hver Søndag Eftermiddag til Frederiks Kirke, hvor han prædikede til Aftensang....".

Det er derfor heller ikke underligt, at Grundtvig i meget høj grad benytter sig af bytraditionen, når han billedligt skal beskrive saligheden, "vejen går til Guds-fredens stad med al den Herlighed mund kan nævne"(DDS 342) idet han således knytter til ved den i Johannes Åbenbaring ovenfor omtalte tradition. Se endvidere f.eks. DDS 658.

Men bymennesket Grundtvig søgte også i Den Grundlovgivende Forsamling i marts 1848 at understrege, at det virke, der foregår i byen, var samfundsbærende, han "maa betragte Søfart og Handel omtrent som ligesaa nødvendig og ligesaa uundværlig en Grundvold som Agerbrug". Ja tilmed siger Grundtvig, at alle de bymæssige menneskelige sysler sammensmeltes i Hovedstaden.."som jo kaldes Hovedstaden, ikke blot fordi den virkelig er en Magt, men fordi vi ogsaa kunne være visse paa, at der vil jo Folkehovedet findes, ikke blot paa Thronen, men i Reglen ogsaa i den højeste Oplysning, hvortil Folket er kommen...".

På vej til et tredje årtusind

Den kulturelle udvikling har således snart haft byen, snart haft landet som det ideelle sted for mennesket. Den kraftige byudvikling i vores århundrede har medført, at bycentrene er blevet affolkede, mellemlandet ved motorvejsudfletningerne er blevet beboelsesområder, fordi transporttiden således kunne nedbringes. Det ideelle sted blev en beboelse midt imellem by og land.

Det kan således undre, at vi fortsat i mange sammenhænge taler om landet som et "bedre" sted i forhold til byen. Skyldes det, at vi ubevidst gør brug af romantikkens billeder og søger at finde "naturen", vel vidende, at vi i det samme nu står i færd med at ødelægge den?

Her viser det sig, at der ud fra en overordnet politisk-administrativ betragtning fortsat arbejdes med mindre enheder, den lokale forankring, således som Peter Pentz (www.kulturnet.dk/homes/smn) formulerer det:

"Under en køretur på "kulturlandskabets motorvej" vil

der være flere rastepladser, punkter, der har medvirket til på afgørende vis at forme og skabe det nuværende kulturlandskab; vigtige holdepunkter er f.eks. de to sidste århundreders voksende industrialisering og forrykning af balancen mellem land og by, et andet holdepunkt er 1700-tallets udskiftning. Det holdepunkt, der helt afgørende har givet landskabet dets nuværende silhuet er imidlertid den fastfrysning af landsbyernes placering, der fandt sted i vikingetiden. Sammen med den lidt yngre sognedannelse skabte man her ved historiens begyndelse i Danmark en struktur, der stadig kan bære den dag i dag. En sådan historisk dybde, der beskriver vores regions infrastruktur, er med til at skabe stabilitet og kvalitet. Den enkelte borgers ståsted bliver gennem landskabets historiske dybde tredimensionalt. I en tid hvor europæiske identiteter forsøger at udslette hinanden, og skjule erindringer om hinanden, er forankringen til landskabet og kulturmiljøet den bedste garanti, som der står i et debatoplæg fra Nordisk Ministerråd. De mange bånd bagud i f.eks. vores regions landskaber og infrastruktur gør, at det er vanskeligere at udviske strukturen og flytte grænserne.”

De klemte og glemte kirkegårde i byen

Hvorledes forholder de danske kirkegårde sig så til den ovenfor skitserede problemstilling? Her gælder det, at det ofte fra kirkegårdsplanlæggers side bliver udtrykt, at by og land skal holdes adskilt. Landsbykirkegårdene skal bevare deres særpræg, mens bykirkegårdene så kan forandres til tumlepladser for alskens ny påhit.

Denne holdning kan siges at være i overensstemmelse med den romantiske tankegang, hvorefter det netop er udenfor bymuren, det autentiske skal findes. Dette hænger måske sammen med visse andre træk, der kan spores i det bybillede, der tegner sig i dag, et bybillede, hvor byens kirkegård har vanskeligt ved at gøre sig gældende netop som bykirkegård.

Marathonløb

I september 1998 oplevede jeg Marathonløbet i Berlin. Jeg var kommet til Berlin, fordi jeg havde nogle fridage, og gerne ville opleve storbyen med de kulturelle tilbud

og de civilisationsgreb, der på det tidspunkt var ved at ændre byens karakter. Det lykkedes også, men opmærksomheden blev dog i nogen grad svækket, fordi der samtidig var Marathonløb. En stor gruppe mennesker i løb uden ret meget tøj på og sveden drivende fra kroppen prægede gadebilledet, og gjorde det vanskeligt at få indtryk af den byplan, der givetvis foreligger. Det virkede som om, bykulturen her søgte at undskylde sin egen eksistens ved at importere et udefrakommende fænomen, et løb på over 42 km, og derved bringe en smule natur ind i byen.

Jeg er helt med det rene med, hvilke andre grunde der foreligger til at arrangere Marathonløb, og just oplevelsen af mennesket i kamp med "naturen", eller med sig selv, har gode traditioner i bykulturen. De romerske arenaer kunne således frembyde de samme grænseoverskridende tilbud til bymennesket, hvor vilde dyr og drabelige krigere stod som udfordring til det menneske, der frivilligt eller under tvang var sat til at "tæmme naturen".

Det er imidlertid en overvejelse værd, om denne naturimport hænger sammen med en undskyldning fra byens side, en undskyldning for det faktum, at byen er by.

Stortoget, Stockholm. Rum for byens livsudfoldelse.

Foto: Leif Arffmann 1996.

Byens torve og pladser

I diskussionerne om hvorledes byens pladser skal se ud, kan det hænde, at man støder på den holdning, at når blot der er tilstrækkeligt med grønne træer på en plads, så skjules byens fæle ansigt, og det bliver legitimt at færdes på pladsen. Dette synspunkt forekommer ejendommeligt, al den stund en byplads netop som byrum er proportioneret til at fortælle den byens historie, der beretter om handel og håndværk, spise og drikke og anden menneskelig virksomhed. Derfor synes det som om plantning af træer på byens plads er endnu en undskyldning for at byen er by, men nu planter vi et par træer, og så glemmer vi, hvor vi er.

Stortorget i Stockholm er således et smukt byrum uden træer, således at de meget fornemme husgavle kommer til deres ret. Det menneskelige behov for noget grønt til øjnene er her tilgodeset ved kummer med blomster.

Der er ikke noget galt i at plante træer. Det vigtige er blot, at det gøres med en forståelse for det byrum, der nu engang er tale om. For det kan ikke nytte at søge at reducere byens karakter af at være by, det er just det uvederhæftige.

Kirketorvet, Vejle. Mange vejlsensere har givet udtryk for ønsker om flere træer, mens andre har givet udtryk for ønsker om flere biler. Her fremtræder torvet som det, det skal være: Et byrum.

Foto: Leif Arffmann 1996.

Bykirkegården

Skal der anlægges en overordnet betragtning vedrørende byernes kirkegårde, så har disse i mange år været præget af dels helt eller delvist nedlagte kirkegårde i bymidten, dels store centralkirkegårde i periferien. Men med ønsket om en grøn bymidte bliver der mange steder gjort meget for at bevare ældre kirkegårde i bymidten, ja ligefrem gøre dem attraktive, så de også anvendes til andet end begravelsespladser. Her er Assistens Kirkegård på Nørrebro i København det mest tydelige eksempel. Når det gælder bykirkegården, så har den en lang tradition for at være grøn, ligesom der på de enkelte gravsteder ofte vil være en frodig bevoksning alt efter gravstedsejernes og stedets skik og smag. Her ses eksempel på, hvorledes det enkelte menneske har mulighed for at påvirke helheden i anlægget. Men der er ingen tvivl om, at dette i langt større grad er tilfældet, når det pågældende menneske bor i kirkegårdens nærhed. Derfor er synspunktet vedr. pendlerne og byen ikke anvendeligt, når det gælder kirkegården.

Det kan dog tilføjes, at når det gælder kirkegårdens "kulturmiljø", så er dette omfattet af megen interesse også fra organisationer og foreninger, der måske ikke har lokal tilknytning.

"Omgangen med historien og de bevarede kulturlevn er underkastet det — demokratisk valgte — politiske system, og forvaltningen af f.eks. fortidsminder og kulturmiljøer er underlagt offentlige institutioner.

Med denne viden om kulturmiljøets betydning, bliver vores omgang med dette også til et etisk spørgsmål, og vores årvågenhed skærpes over for forandringer i kulturmiljøet, negative såvel som positive." (Peter Pentz op. cit.)

Dertil kommer, at kirkegårdene i by som på land ikke er et kulturmiljø i museal forstand.

"For mange mennesker er det overraskende, at de danske middelalderkirker ikke er fredede. Men det er de ikke. Og det er heller ikke nødvendigt, faktisk er kirkerne nok de kulturlevn, der nyder den bedste pleje. Årsagen er ganske enkel: kirkernes betydningsindhold har været stabilt, de har altid været i funktion." (Peter Pentz op. cit.).

Det synes imidlertid at være tilfældet, at bykirkegården mange steder søger at finde sit grønne udtryk i en stedsegrøn beplantning, en noget fjendtligt udseende, ofte

udad stikkende busk. Det kan undre, at netop bjergfyr og andre nåletræer finder anvendelse i byens rum, for er noget fremmed for en bycivilisation, må dette være sådanne gevækster, med mindre der netop er tale om en bevidst kobling af indtrykket af byen som det djævelske og planten som det fjendtlige.

Den tyske kirkegård i Vatikanet, Rom. En bykirkegård mellem boliger, hvor nonnerne oppe fra altanerne kan vande planterne på gravstederne.

Foto: Leif Arffmann 1995.

Sammenfatning

Kirkegårdskultur er således et begreb, der er nøje knyttet til andre kulturelle udviklingstendenser. Det er således for indsnævret at betragte den danske kirkegård som alene et spørgsmål om, hvilke planter, der bør vokse på kirkegården, ligesom det tilsvarende turde være en indsnævring alene at vurdere kirkegården ud fra hvilke gravminder, der er anbragt sammesteds.

Det er således værd at erindre sig, at land - by - modsætningen og - sammentænkningen er en værdifuld del af den udvikling, der også i 1999 foregår på de danske kirkegårde.